

Limburg moet ook in de toekomst geschiedenis schrijven!

Nico Nelissen

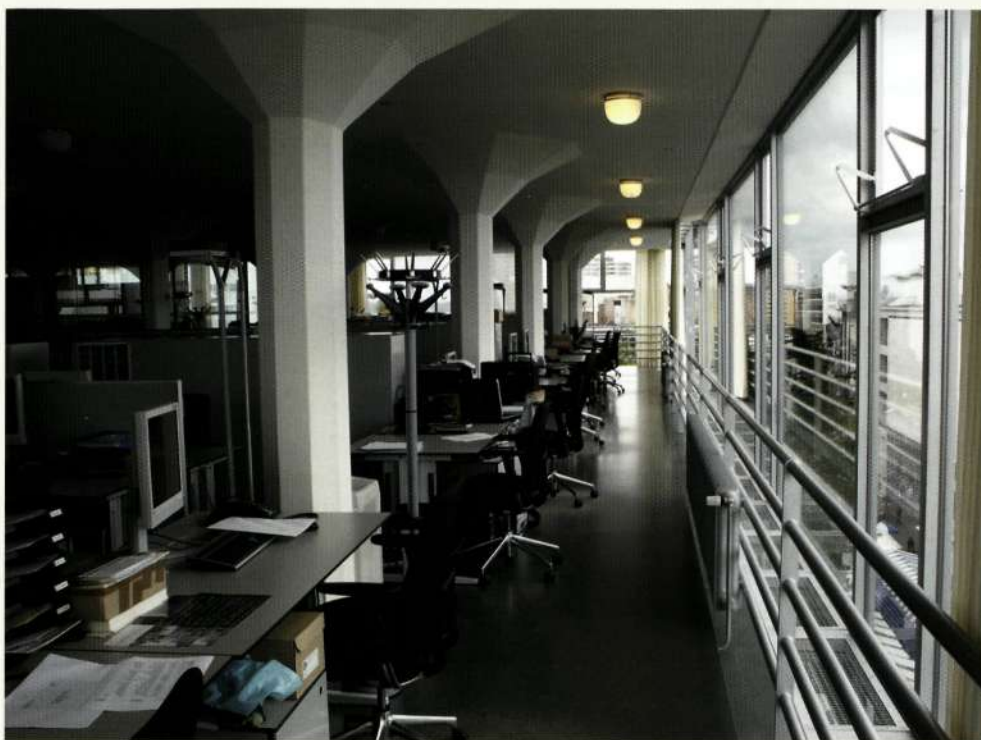
De historische kracht van ruimtelijke kwaliteit¹

Toen Jozef Habets in 1893 overleed, stond Limburg, meer in het bijzonder Zuid-Limburg, aan de vooravond van een enorme transformatie. In tijd van enkele decennia zou een gebied dat eertijds door landbouw en veeteelt, door een glooiend landschap en kleine steden en dorpen werd beheerst, veranderen in een industriële regio als gevolg van een explosief expanderende mijnindustrie. Limburg was nu ingetreden in het tijdperk van industrialisatie, nadat Maastricht als industriestad al zijn sporen op dit gebied had verdiend. Grote delen van de provincie zouden compleet van gedaante veranderen: mijnschachten, mijnbergen, mijnkoloniën, opslagplaatsen, spoorrails en dergelijke gingen het aanzien van de regio bepalen. Met de sluiting van de mijnen is een nieuwe fase ingetreden waarbij veel van dat mijnverleden weer werd uitgewist en daarvoor in de plaats nieuwe vormen van bedrijvigheid en huisvesting werden gerealiseerd. Jozef Habets zou vandaag de dag Limburg op veel plaatsen niet meer herkennen. Hij zou niet weten dat Limburg twee universiteiten kreeg, een expanderende *Greenport*, een mondiaal opererend Chemelot, een heuse *Health Campus* en een provinciedoorkruisend geheel van autosnelwegen. Hij zou de overgang naar een postindustriële maatschappij en een kenniseconomie waarschijnlijk niet hebben voorzien. Hij zou, zo denk ik, verbaasd zijn over wat er allemaal in Limburg verloren is gegaan, maar ook aangenaam verrast zijn door het vele mooie dat in de twintigste eeuw in onze provincie tot stand is gekomen.

Centrale these

Wat wil ik aan u overbrengen? De centrale these van mijn verhaal is dat het gebied dat wij nu Limburg noemen 1. in het verleden geschiedenis heeft geschreven op het gebied van aandacht voor de ruimtelijke kwaliteit; 2. ook vandaag de dag bezig is op dit gebied geschiedenis te schrijven en 3. dat de toekomst van onze provincie in sterke mate moet worden bepaald door

1 Deze tekst is de bewerkte versie van de Habetslezing, uitgesproken door prof. dr. Nico Nelissen op 26 juni 2014 te Sittard.

Afb. 1. Interieur Glaspaleis Heerlen uit 1934-35, architect Frits Peutz, restauratie door architecten Wiel Arets en Jo Coenen (1999-2004) – een voorbeeld van het Nieuwe Bouwen.

een permanente en intensieve zorg voor ruimtelijke kwaliteit. Het is mijns inziens *une affaire d'honneur* om een traditie van eeuwen op dit gebied voort te zetten en zelfs uit te bouwen. Verwaarlozing van de aandacht voor ruimtelijke kwaliteit van deze mooie provincie zou niet alleen een historische schande, maar ook een zeer onwijze zaak zijn, omdat de toekomst van de provincie in alle opzichten gebaat is bij de instandhouding en bevordering van ruimtelijke kwaliteit. Dit geluid is niet nieuw. Het is in feite de nagalm van wat gekwalificeerde mensen uit onze provincie steeds voor ogen hebben gehad, of het nu gaat om de historicus Habets, de monumentenzorger Victor de Stuers, de architect Pierre Cuypers of andere kwalitatief hoogwaardige architecten uit Limburg. Allemaal passen zij binnen een bewonderenswaardige traditie waarin ruimtelijke kwaliteit wordt gezien als een kernwaarde voor Limburg, in het verleden, nu en in de toekomst. Deze *cri du coeur* vindt gelukkig bij velen steun, maar moet wel weer iedere keer in alle situaties opnieuw worden uitgesproken door eenieder die deze waarde aanhangt. In dat opzicht zijn organisaties als het Koninklijke LGOG, de heemkundekringen, de cultuurhistorische verenigingen en stichtingen die zich voor monumenten, landschappen en stads- en dorpschoon inzetten, als ook de lokale architectuurcentra, de welstands- en

monumentencommissies, de politici en bestuurders op plaatselijk en provinciaal niveau van eminent belang. Dat geldt ook voor betrokken lokale architecten, archeologen, historici en stedenbouwkundigen die vaak een wezenlijk onderdeel van het collectieve Limburgse geheugen vormen en beschikken over veel historische informatie en het esthetisch hart op de goede plaats hebben. Het is in de lijn van deze voorvechters dat ik een steentje wil bijdragen aan dit macro-narratief over de ruimtelijke kwaliteit van Limburg.

Ondanks deze mooie tradities is er evenwel reden tot zorg als het gaat om de toekomst van de ruimtelijke kwaliteit. Evidenties van vroeger worden vandaag de dag ter discussie gesteld, scherper gesteld: geleidelijk en systematisch naar de achtergrond verschoven. Indicatief daarvoor zijn het zelfs door de Vereniging van Nederlandse Gemeenten ingenomen standpunt dat welstandsbeoordeling best op ambtelijk niveau kan worden afgewikkeld en dat vraagtekens worden gezet bij het veronderstelde grote aantal rijks- en gemeentelijke monumenten. Een nieuwe tijdgeest met een nieuw denken dreigt de ruimtelijke kwaliteitszorg als luxe te zien en niet als noodzaak. Mijn stelling is juist dat – zeker voor Limburg – ruimtelijke kwaliteit de historische kracht bij uitstek is, die in staat is om Limburg ook in de toekomst geschiedenis te laten schrijven!

Wat is ruimtelijke kwaliteit?

Ik heb het begrip ruimtelijke kwaliteit nu al meerdere keren gebruikt en natuurlijk rijst de vraag wat ik daar precies onder versta. Het begrip ruimtelijke kwaliteit wordt tegenwoordig veelvuldig gebruikt. Het wordt soms afgedaan als een container- of een hoera-begrip. Het begrip wordt inderdaad afhankelijk van de context verschillend geïnterpreteerd en de inhoud van het begrip is in de tijd ook aan evolutie (en erosie) onderhevig. Ruimtelijke kwaliteit heeft betrekking op de gebruikswaarde, de toekomstwaarde en de belevingswaarde van de ruimte. Het heeft dus betrekking op drie elementen die destijds door Vitruvius al werden benoemd in zijn *De Architectura Libri Decem*, te weten: *utilitas* (gebruikswaarde), *firmitas* (toekomstwaarde) en *venustas* (belevingswaarde). Ik wil het accent leggen op de belevingswaarde, op schoonheid, die naar mijn mening in sterke mate ook de gebruiks- en toekomstwaarde positief beïnvloedt. Uniforme criteria om ruimtelijke kwaliteit, om belevingswaarde, schoonheid dus, vast te stellen zijn er niet. Daartoe worden wel pogingen ondernomen en er bestaan ook lijstjes met criteria, maar deze zijn mijns inziens vooral dienstig voor een afvinkcultuur en kunnen leiden tot een vals operationalisme. Naar mijn stellige overtuiging is ruimtelijke kwaliteit voor de huidige en toekomstige samenleving van eminent belang. Ruimtelijke kwaliteit staat namelijk niet op zich, maar is bij uitstek een uiting van cultuur, van beschaving van een samenleving. Behoud en ontwikkeling ervan zijn overigens niet statisch, maar dynamisch en contingent. Ruimtelijke kwaliteit versterkt

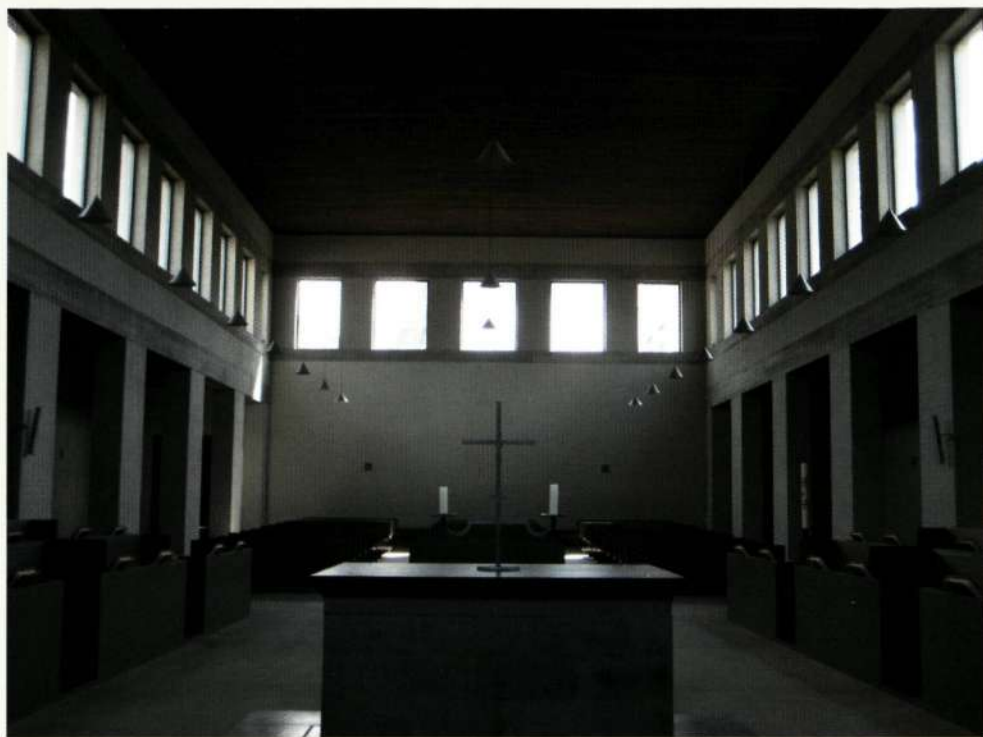
de identiteit en ook de beleefbaarheid van een samenleving. Dat wordt men zich tegenwoordig steeds meer bewust als gesproken wordt over actuele politieke thema's zoals veiligheid, respect, tolerantie en werkgelegenheid. Deze thema's zijn minstens indirect, maar zelfs vaak direct verbonden met ruimtelijke kwaliteit. De conclusie die ik daaraan verbind, is dat ruimtelijke kwaliteit moet: elke dag en overall! En zeker in Limburg, maar daarover zo meteen meer.

Wat zijn de ruimtelijke kwaliteiten van Limburg?

Limburg is een provincie met veel ruimtelijke kwaliteiten. De provincie kent zeer gevarieerde landschappen, prachtige steden en kenmerkende dorpen. Het is een regio - het klinkt paradoxaal - met een zeer korte staatsrechtelijke geschiedenis, maar wel een heel lange culturele geschiedenis. Elke periode uit die geschiedenis heeft een eigen stempel op haar verschijningsvorm gedrukt. Toch is het lastig om over Limburg als één ongedeelde entiteit te spreken. Daarvoor zijn de verschillen tussen de deelgebieden te groot. Tussen, maar ook binnen de afzonderlijke deelgebieden is sprake van grote variëteit.

Veelheid, dichtheid, variëteit en importantie

Een terugblik in de recente geschiedenis van Limburg maakt duidelijk dat in iedere tijdsperiode activiteiten hebben plaatsgevonden die hebben geresulteerd in een grote veelheid aan gebouwen, gebouwenensembles en stads- en dorpsstructuren. Er is niet alleen sprake van een grote hoeveelheid ruimtelijke kwaliteiten, maar ook van een hoge dichtheid. Waar, in welk gebied in Nederland, of waar ook ter wereld, is de cultuurdichtheid zo groot als in Limburg? Zelfs gerenommeerde cultuurstreken als Toscane en Andalusië, zou men provocerend kunnen zeggen, leggen het qua ruimtelijke kwaliteitsdichtheid af tegen Limburg. Behalve veelheid en dichtheid is misschien wel het meest kenmerkende van de Limburgse ruimtelijke kwaliteit de grote variëteit: variëteit in landschappen, variëteit in het cultureel erfgoed, variëteit in gebouwtypen, stijlkenmerken, gebruikte bouwmaterialen, constructieprincipes, vormdetails en bijvoorbeeld ook in het kleurgebruik. Dat geldt ook voor de verscheidenheid in de aanleg van de openbare ruimte zoals plantsoenen, lanen en parken. Dit betekent de facto dat de ruimtelijke kwaliteit van de Mijnstreek verschilt van die van Noord-Limburg, die van Maastricht van die van Roermond, die van Weert van die van Geleen/Sittard. Elk gebiedsdeel, elke stad, elk dorp in Limburg kent zijn eigen karakteristieke site, zijn eigen natuur- en landschapkenmerken, zijn eigen geschiedenis, zijn eigen morfologische ontwikkeling, zijn eigen typologie van gebouwen, zijn eigen historiciteit en zijn eigen ruimtelijke verschijningsvorm. Elk deelgebied, elke plek heeft een door de jaren

Afb. 2. Abdijkerk Klooster Benedictusberg in Mamelis nabij Lemiers, architect Dom Hans van der Laan (1967/68) – een voorbeeld van de Bossche School.

heen opgebouwde specifieke ruimtelijke identiteit gekregen. Die wordt bepaald door vaak unieke elementen, zoals de Maas, de Roer, stromen en beken, aanwezige dalen en plateaus, karakteristiek landschap, resten van het Romeinse verleden, kathedralen, kerken en kloosters die onder invloed van het Christendom tot stand zijn gekomen, stadsmuren, stadspoorten, stadhuizen en dinghuizen opgericht door een zelfbewuste burgerij, kastelen en buitenplaatsen van de adel en rijke families, industriegebouwen en arbeiderswoningen uit het vroege industriële tijdperk, stationsgebouwen, postkantoren, energiecentrales, kantoren, handelsgebouwen, bankgebouwen, winkels, warenhuizen, hotels, restaurants, drukkerijen van de moderne maatschappij enzovoort, enzovoort. Het gevolg is dat elke stad en elk dorp, maar zeker elk gebiedsdeel van Limburg, gekenmerkt wordt door een eigen gezicht, een eigen karakter, een eigen ruimtelijke kwaliteit met een eigen belevingswaarde, met andere woorden een eigen *spatial personality*. Die veelheid, dichtheid en variëteit van ruimtelijke kwaliteiten impliceert dat er sprake is van een meer dan belangrijke contributie aan de identiteit en kwaliteit van Limburg.

Ruimtelijke kwaliteit bevordert de (goede) regionale economie

De ruimtelijke kwaliteiten van Limburg vormen een belangrijke bron voor het (cultuur)toerisme dat jaarlijks miljoenen mensen naar Limburg trekt. Die kwaliteiten zijn tevens een bron voor de vestiging van bedrijven, instellingen en mensen. Zeker de historische steden en dorpen, als ook de natuur en het landschap genieten een grote aantrekkingskracht. Zo is een stad als Maastricht zeer populair als (dag)toeristische bestemming en brengen veel mensen een bezoek aan het witte stadje Thorn of aan het kloosterdorp Steyl. Datzelfde geldt voor de prachtige landschappelijke gebieden als Het Heuvelland, de zandophogingen langs de Maas, de stroomgebieden van rivieren en beekjes, de heidevelden en de bossen. Wie Limburg bezoekt, is verbaasd over de grote variëteit aan natuur- en cultuuruitingen, wat reden is om te spreken van het meest on-Nederlandse deel van ons land. Men heeft het gevoel dat men in het buitenland vertoeft. Dat ligt niet alleen aan de streekeigen taal en de lokale tradities, maar ook aan de grote gevarieerdheid van natuur, landschap, cultureel erfgoed, infrastructuur en stedenbouwkundige invullingen. Let wel: al die ruimtelijke kwaliteiten vormen een eminente voedingsbodem voor de regionale economie. Daarbij wil ik wel de kanttekening plaatsen dat deze ruimtelijke kwaliteiten vooral kunnen en moeten bijdragen aan wat ik een goede regionale economie zou willen noemen, dat wil zeggen een regionale economie die ruimtelijk kwaliteitsbewust is, die zich in deze regio wil ontplooiën met respect voor de aanwezige natuur- en cultuurwaarden en ook bereid is om aan deze waarden nieuwe impulsen te geven.

De Limburgse identiteit

Bij de discussie over ruimtelijke kwaliteit, belevingswaarde en schoonheid mag niet voorbij worden gegaan aan het verschijnsel identiteit, meer in het bijzonder de Limburgse identiteit. Door processen van globalisering wordt wel gesteld dat de eigenheid van een gebied, de ruimtelijke identiteit verloren dreigt te gaan. Maar wat is die ruimtelijke identiteit? Is die benoembaar? Is die aantoonbaar? Is die constant? Is die aan evolutie onderhevig? Alle pogingen om de ware identiteit van een gebied te benoemen, zijn gestrand op het feit dat niet iedereen dezelfde zaken tot die ware identiteit rekent. Er wordt wel beweerd dat daar waar sprake is van échte identiteit, het niet nodig is om die te benoemen en daar waar sprake is van een gebrekkige identiteit, er verwoede pogingen worden gedaan om die identiteit geforceerd (via *branding* en *city-marketing*) te produceren. Hoe dit ook zij, in Limburg is zeker geen sprake van één enkele ruimtelijke identiteit, maar van multiple ruimtelijke identiteiten. Ruimtelijke elementen en structuren dragen in onderlinge combinatie bij aan het eigen gezicht van de streek. Dat zijn niet alleen

Afb. 3. Pand in verwaarloosde toestand Thorn.

de oude elementen, zoals holle wegen en wegkruisen, gesloten hoeves en vakwerkhuisen, kerken en kloosters, burchten en kastelen, stadspoorten en stadhuizen, maar ook de 'nieuwe' elementen, zoals steenfabrieken, aardewerkfabrieken, spoorlijnen, stations, seinhuizen, postkantoren, sluiscomplexen, viaducten, sociale woningbouw, mijnschachten, mijnbergen, mijnkoloniën, parochiewijken enzovoort. De ruimtelijke kwaliteit van de verschillende gebiedsdelen van Limburg ontleent juist zijn kracht aan de bijzondere combinatie van oude en nieuwe elementen, aan de intense verwevenheid van al deze elementen met elkaar.

Ruimtelijke kwaliteit in veelvoud

Ik zal wat concreter aangeven welke elementen bijdragen aan de ruimtelijke kwaliteit, aan de belevingswaarde, aan de esthetische kwaliteiten van Limburg. Ik hanteer daarvoor het concept kwaliteitspentagoon, dat wil zeggen een vijftal elementen die ik in onderlinge combinatie essentieel acht voor de bepaling van de ruimtelijke kwaliteit. Dat zijn:

1. *Landschap*: geologische pluriformiteit, bijzondere flora en fauna, ecologische variëteit,

rivieren, beken, beekdalen, uiterwaarden, fraaie landschappelijke elementen (holle wegen, coulissen, hoogstam), enzovoort. Niet zonder reden zijn belangrijke delen van de provincie door het Rijk aangewezen tot een beschermd gebied, zoals het Nationaal Landschap Zuid-Limburg en de Nationale Parken De Maasduinen en De Meinweg (ten oosten van Roermond).

2. *Cultuurhistorie*: archeologische restanten (monumenten onder de grond) uit alle perioden van de cultuurgeschiedenis (prehistorie, Romeinse tijd, Middeleeuwen, Nieuwe Tijd). In Limburg zijn ongeveer 1.000 terreinen met belangrijke archeologische vondsten (zie Archeologische Monumentenkaart van Limburg) en een zestal archeologische aandachtsgebieden (delen van het Maasdal, delen van de beekdalen van Midden- en Noord-Limburg, Eiland van Weert, Vlootbeekdal, Graetheide en Via Belgica). Verder monumenten boven de grond: kerken, kloosters, kapellen, pastorieën, synagogen, burchten, kastelen, historische buitenplaatsen, landgoederen, stadsmuren, stadspoorten, bastions, ravelijnen, bedekte wegen, vakwerkboerderijen, schuren, stadhuizen, woonhuizen, steenfabrieken, handelsgebouwen, mijnschachten, scholen, postkantoren, stationsgebouwen, seinhuizen, beursgebouwen, gemalen, watertorens, sociale woningbouwcomplexen, villawijken, enzovoort. In totaal gaat het om ongeveer 5.400 rijksmonumenten en circa 4.000 gemeentelijke monumenten. Daarmee is Limburg de derde provincie in Nederland qua aantallen monumenten (zie Statistieken Rijksdienst Cultureel Erfgoed)
3. *Stedenbouw*: stadsaanleggen uit de Romeinse periode en de Middeleeuwen, nieuwe vestingsteden en vooral ook stadsuitleggen van na de ontmanteling van de vestingwerken, waaronder singelstructuren, villawijken, tuindorpen, mijnkoloniën, veenontginningsnederzettingen, fabrieksbuurten, parochiewijken, naoorlogse woonwijken, geherstructureerde voormalige fabrieksterreinen, en een compleet geherstructureerde regio, namelijk die van het mijngebied in oostelijk Zuid-Limburg, enzovoort. Limburg telt ongeveer 50 door het Rijk beschermde stads- en dorpsgezichten (zie Statistieken Rijksdienst Cultureel Erfgoed)
4. *Architectuur*: naast bijzondere iconen van hoge architectonische kwaliteit uit het verleden, ook die uit recente tijd, zoals bijvoorbeeld de watertoren te Schimmert, het Glaspaleis te Heerlen (afb. 1), het hoofdkantoor van de Oranje Nassau mijnen te Heerlen, het kloostercomplex te Mamelis (afb. 2), het Bonnefantien-museum te Maastricht, het Centre Céramique te Maastricht, het missiehuis in Cadier en Keer, de Sint Josephkerk in Heerlen, de Lichtenberg te Weert, het Limburgs Museum te Venlo, de voormalige instrumentenfabriek Nedinsco te Venlo, enzovoort.
5. *Infrastructuur*: kanalen, binnenhavens, bruggen, viaducten, spoorlijnen en ook aansprekende snelwegen door het Limburgse (heuvel)landschap (zoals de A79 tussen Maastricht via Valkenburg naar Heerlen, en het deel van de A2 tussen Eijsden en Maastricht) en door het landschap meanderende provinciale wegen.

Maakt Limburg elke dag geschiedenis?

Men moet zich goed realiseren dat iedere dag nieuwe geschiedenis wordt gemaakt, maar tegelijkertijd moet men beseffen dat er de noodzaak is om iedere dag heel bewust nieuwe geschiedenis te maken die getuigt van smaak en van beschaving. Limburg moet ook elke dag aan nieuwe ruimtelijke kwaliteiten werken, dat is voor de toekomst van de provincie van eminent belang. Veel dagelijks handelen gebeurt echter zonder een dieper besef van wat men doet. Routine en kritiekloze clichéoplossingen zijn aan de orde van de dag met als gevolg dat afbreuk wordt gedaan aan bestaande kwaliteiten en nieuwe kwaliteiten geen vanzelfsprekende ambitie meer zijn. Zonder dat men zich dit voldoende realiseert, wordt de attractiviteit voor nieuwe bedrijven en instellingen, alsmede de voor Limburgers zo belangrijke trots op de eigen woon- en leefomgeving om zeep geholpen. Het zou wenselijk zijn dat elke dag wordt gewerkt aan de articulatie van de eigen identiteit en aan nieuwe (gebouwde) bijdragen aan de geschiedenis. Toch is hier een positief resultaat niet vanzelfsprekend, want korte termijn denken, de zucht naar kortstondig gewin en een beperkt besef van de betekenis van ruimtelijke kwaliteit kunnen leiden tot twijfelachtige interventies, armzalige nieuwbouwplannen en een onzorgvuldige omgang met het natuurlijke en culturele patrimonium. Om een paar voorbeelden te noemen: de onooglijke bedrijventerreinen langs de A2 ter hoogte van Echt, de hoogbouw in Limbrichterveld te Sittard/Geleen en de verpesting van het monumentale Vrijthof te Maastricht door niet-passende grootschalige evenementen. Met andere woorden: ruimtelijke kwaliteitszorg is zowel werkelijkheid als fictie. Limburg is rijk aan natuur- en cultuurschatten, aan uniek landschap, aan prachtige steden en dorpen en aan een fascinerende culturele diversiteit. Geen wonder dat ruimtelijke zorgsystemen in Limburg rijkelijk floreren. Maar tegelijkertijd vormen zogeheten moderniserings- en aanpassingsprocessen een (permanente) bedreiging. Het heeft er alle schijn van dat juist in tijden dat ruimtelijke kwaliteitszorg het meest nodig is, de zin en de werking ervan ter discussie worden gesteld. Financiële crises, dereguleringsafspraken, dominantie van marktprincipes, onbegrensd winstbejag, misplaatste nonchalance en politiek populisme blijken niet zelden vijanden van ruimtelijke kwaliteitsambities.

Aantastingen in veelvoud

In Limburg zijn nog veel situaties die getuigen van het feit dat mensen zich al generaties lang op een positieve manier inzetten voor landschap, cultuurhistorie, stedenbouw, architectuur en infrastructuur. Limburg is nog altijd op veel plaatsen heel mooi. Dit neemt niet weg dat tegelijkertijd moet worden geconstateerd dat de provincie op allerlei plekken en op allerlei manieren wordt aangetast. Het gaat om talrijke kleine interventies die samen

Afb. 4. Massacrering van Vrijthof Maastricht.

tot een aantasting van ruimtelijke kwaliteiten leiden. Niemand mag en kan onverschillig blijven voor al die talrijke kleine (en ook grotere) aantastingen van de ruimtelijke kwaliteit in Limburg.

- *Landschap*: de dominantie van solitaire agrarische bebouwing en glastuinbouwlocaties op landschappelijk kwetsbare locaties; versnippering van het landschap; het slechten van natuurlijke erfafscheidingen, plastic sheets op akkers en bij bedrijfsgebouwen, romneyloodsen en metalen bogen op akkers, het verdwijnen van hoogstamfruitbomen en hun vervanging door plantages van laagstamfruitbomen in gelid en slecht in het landschap ingepaste waterzuiveringsinstallaties.
- *Cultuurhistorie*: weinig respect voor gevoelige archeologische vindplaatsen, het samen-trekken van panden, het herinrichtingen van monumentale binnenruimten, het doorbreken van historisch waardevolle perceelscheidende wanden, de verkantoring van herenhuizen en villa's, de beperkte aandacht voor Wederopbouwarchitectuur van na 1945, het weinig oog hebben voor recente historische relictten, de sloop van monumentale panden, de sloop van sacraal erfgoed, niet-passende herbestemmingen van monumenten en de toepassing van kunststofkozijnen in monumenten.

- *Stedenbouw*: het opofferen van restanten van aarden verdedigingswerken, het beroven van de kenmerkende structuur van stadsuitleggen, de onzorgvuldige herstructurering van tuindorpen, mijnkoloniën en parochie-wijken en het tolereren van vervallen en onbenutte terreinen binnen de historische binnensteden (afb. 3 en 4).
- *Architectuur*: grootschalige en niet goed ingepaste nieuwbouw, brutale bouwsels, detonerende aan- en uitbouwen, oneigenlijk materiaalgebruik, disproportionele aanbouwen. Illustratief is de omgeving rondom het Rodastadion in Kerkrade. Dit is een van de lelijkste plekken van Parkstad Limburg en lijkt al jarenlang een ruimtelijke vooraankondiging van de onvermijdelijke degradatie van de voetbalclub.
- *Infrastructuur*: door functionele eisen ingegeven herstructureringen van wegen, het dicht-slibben van de A2 zone tussen Roermond en Maastricht met bedrijfsmatige bebouwing, ongelukkige aanpassingen van straten met verkeersdrempels, slecht gesitueerde verkeers- en verwijzingsborden, geluidschermen die als een Berlijnse muur werken, overdaad aan (informatie)borden, onzorgvuldige aangelegde parkeerterreinen, detonerende en al te grootschalige parkeerplaatsen, sociaal onveilige fiets- en voetgangerstunnels, grootschalige milieuparken.

Oorzaken aantasting ruimtelijke kwaliteit

Hoe komt het dat er zo veel aantastingen van de ruimtelijke kwaliteit, van de belevingswaarde, van de schoonheid van Limburg hebben plaatsgevonden en nog steeds plaatsvinden? Welke factoren liggen eraan ten grondslag? Wie zijn de boosdoeners op dit gebied? Kortom, wat zijn de oorzaken van al die aantastingen? In brede zin kan men zeggen dat de aantastingen samenhangen met fundamentele krachten in de samenleving: de markteconomie, de rol van de overheid, het handelen van particulieren, de werking van de financiële sector, onze normen en waarden enzovoort. Dat ergens onder deze factoren de verklaring gevonden kan worden is evident. Maar specifiek kan de gebrekkige aandacht voor ruimtelijke kwaliteit en schoonheid teruggebracht worden tot wat hier de vermaledijde O's genoemd worden.

De vermaledijde O's

Gebrekkige aandacht voor ruimtelijke kwaliteit is in de praktijk veelal te herleiden tot drie O's, te weten:

- *Onwetendheid* (cognitief aspect). Er zijn opdrachtgevers en ontwerpers die absoluut geen weet hebben van wat ruimtelijke kwaliteit is en daar in hun plannen dan ook op geen enkele manier mee rekening kunnen houden. Soms berust een opvatting, zoals bijvoor-

beeld dat kwaliteit geld kost, op een mythe die jarenlang kritiekloos wordt doorverteld en nauwelijks op waarheid wordt getoetst.

- *Onverschilligheid* (emotioneel aspect). Er zijn opdrachtgevers en ontwerpers (en ook wel lokale overheden) die niet warm of koud worden van de gedachte dat ruimtelijke kwaliteit een waarde is waarmee bij plannen rekening moet worden gehouden.
- *Onwilligheid* (voluntaristisch aspect). Opdrachtgevers, en in hun kielzog ontwerpers streven het eigen belangen na en zijn niet bereid om aandacht te besteden aan iets wat in hun ogen geld en tijd kost. Soms vinden ze steun daarvoor bij overheden, waarbij de verantwoordelijke gedeputeerden of wethouders dan wel de dominante ambtelijke afdeling aan andere waarden dan ruimtelijke kwaliteit prioriteit geven.

Deze drie O's vormen in onderlinge combinatie een nefaste ijzeren driehoek die alleen door grote inspanning van velen in bedwang gehouden kan worden.

De reddende O's

Maar er zijn ook remedies tegen deze vermaledijde O's. Dat zijn vier andere O's, die als een massief offensief vierkant tegenwicht kunnen bieden. Ik bedoel de kracht van de volgende partijen:

- *Opdrachtgever*. Een opdrachtgever met ambities, met de bereidheid om voor ruimtelijke kwaliteit te gaan, met een attitude die op instandhouding en bevordering van schoonheid is gericht, is een zeer bepalende factor bij het realiseren van ruimtelijke kwaliteit.
- *Ontwerper*. Een ontwerper die gekwalificeerd is, die serieuze studie maakt van de plek, die niet slechts de (commerciële) belangen van zijn opdrachtgever nastreeft, die bereid op kwaliteit in te zetten, die de openheid heeft om naar het commentaar van anderen (onder andere een welstands- en monumentencommissie) te luisteren, die de opgave problematiseert en die intelligente ontwerpen maakt.
- *Overheid*. Een overheid die ruimtelijke kwaliteit als een centrale doelstelling heeft, die niet kritiekloos particuliere initiatieven faciliteert, die weet heeft van de geest van de plek, die de historische context kent, die plannen niet alleen formeel, maar ook inhoudelijk wil ontwikkelen en begeleiden, die een eigen verantwoordelijkheid op dit gebied wil nemen en die bereid is om in dialoog met opdrachtgever en ontwerper te werken aan kwalitatieve verbetering van de plannen.
- *Organisaties*. Particuliere organisaties die lokale en regionale situaties door en door kennen, die de vinger aan de pols houden, die bezorgdheid uitspreken, die alert reageren op bedreigingen van ruimtelijke kwaliteit, die actie ondernemen, die suggesties aandragen en die met een niet nalatende ijver steeds weer opnieuw hun vrije tijd aan deze zaak wijden.

Neuzen in dezelfde richting

Wanneer de neuzen van opdrachtgever, ontwerper, overheid en particuliere organisaties in de richting van instandhouding en bevordering van ruimtelijke kwaliteit staan, dan is een gunstige conditie gecreëerd om dreigende aantastingen tegen te gaan, de invloed van aantastingen te beteugelen, maar ook om op de bres te staan voor de creatie van nieuwe ruimtelijke kwaliteiten. Dat klinkt simpel, maar is in de praktijk nog niet zo eenvoudig. Ruimtelijke kwaliteit moet vaak worden bevochten tegen de waan van de dag, tegen korte termijn belangen en tegen gedane toezeggingen. Er moet voorkomen worden dat plannen worden opgesteld die alleen maar ten dienste van de grondeigenaar, belegger of ontwikkelaar staan en niet van een samenhangende stads- of dorpsstructuur. Het mag niet ontbreken aan onafhankelijke expertise waarbij algemene belangen, zoals de kwaliteit van de stad en het buitengebied, het behoud van cultureel erfgoed en de bescherming van natuur en landschap, evenwichtig en onkreukbaar worden onderzocht. Marktconforme aanpak, werkgelegenheid en deregulering krijgen vaak prioriteit. Er is behoefte aan een zorgvuldige en onbaatzuchtige afweging waarbij het algemene belang van alle burgers, omwonenden en gebruikers een minstens even grote rol van betekenis zou moeten spelen als het belang van de vaak bankafhankelijke vragers.

Wet van de transformatie

Kijk naar een stoel die in een hoek van uw kamer staat. Iedere dag is er een onzichtbare hand die deze stoel enkele millimeters opschuift. De eerste dagen heeft u niets in de gaten, maar na verloop van tijd begint u zich af te vragen: stond die stoel niet in die hoek? Aan het einde van het jaar staat de stoel in de tegenovergelegen hoek van de kamer. Dit is de wet van de transformatie: kleine veranderingen leiden op termijn tot een complete transformatie. Ieder jaar worden in Limburg tienduizenden kleine beslissingen genomen die allemaal rechtstreeks of indirect hun invloed op de ruimtelijke kwaliteit hebben. Ieder van die afzonderlijke beslissingen lijken geen groot effect te hebben, maar na verloop van tijd constateert men dat er sprake is van een complete structuur- en gedaanteverandering van het gebied. Dit is bijvoorbeeld het geval bij de inrichting van de openbare ruimte. Geleidelijk aan veroorzaken betonnen obstakels, de vele aanduidings- en verkeerstekens, drempels, wegversmallingen en reclames zoveel achtergrondruis dat de schoonheid van de omgeving aan het oog wordt onttrokken. Ik noem dat de 1.000x problematiek, de vele kleintjes die een groot geheel maken, de vele particuliere dromen die tot een collectieve nachtmerrie leiden.

Ruimtelijke kwaliteit een luxe vraagstuk?

In de ogen van sommigen is ruimtelijke kwaliteitszorg een luxe vraagstuk. In streken, zo wordt beweerd, waar het primair gaat om een dak boven het hoofd, zouden esthetische aspecten geen of een uiterst bescheiden rol spelen. Uiteraard zit in deze stelling een kern van waarheid, maar van de andere kant kan iedere keer weer opnieuw worden geconstateerd dat zelfs in gebieden waar de economische omstandigheden ongunstig zijn ook nog een natuurlijke belangstelling voor esthetische aspecten bestaat. Zelfs aan eenvoudige huizen, opgetrokken uit materiaal als leem en hout worden door de makers van deze optrekjes esthetische eisen gesteld. Het heeft er alle schijn van dat ruimtelijke kwaliteit een soort tweede, en misschien wel de eerste natuur van de mens is. Ruimtelijke interventies moeten niet alleen aan gebruiks- en duurzaamheidsstandaarden, maar ook aan schoonheidsidealen voldoen. De stelling dat in tijden van financiële nood niet in ruimtelijke kwaliteit geïnvesteerd moet worden, is *penny wise and pound foolish*. Onzorgvuldige, liefdeloze omgevingen verloederen snel, leiden tot sociaaleconomische problemen en tot misinvesteringen, en zijn daardoor onrendabeler dan robuuste, duurzame en aangename omgevingen. Die laatste omgevingen vormen zelfs een aantrekkelijk vestigingsklimaat dat nieuwe investeringen uitlokt.

Ruimtelijke kwaliteit in een globaliserende wereld

Limburg verandert snel en diepgaand. Nieuwe vraagstukken vragen om een nieuwe visie en een nieuw beleid. Bestaande ruimtelijke kwaliteiten staan onder druk, maar nieuwe omstandigheden bieden kansen. Bestaande ruimtelijke kwaliteiten blijken goudgeld te zijn en passende antwoorden op gewijzigde omstandigheden kunnen nieuwe ruimtelijke kwaliteiten stimuleren. Limburg in een globaliserende wereld is een perspectief dat zeker ook van de Provincie vraagt om bijstelling van het belang en de inhoud van het ruimtelijk kwaliteitsbeleid. Ruimtelijke kwaliteit is niet alleen een doel op zich; het is ook een belangrijk middel voor de economische, sociale en culturele ontwikkeling van Limburg. Dit betekent dat ruimtelijke kwaliteit vanuit dit bredere perspectief moet worden bekeken en vorm en inhoud moet worden gegeven. Hoewel er over het belang van ruimtelijke kwaliteit door burgers en bestuurders soms verschillend wordt gedacht, is voor iedereen duidelijk dat ruimtelijke kwaliteit in de zin van schoonheid een belangrijke zaak is voor Limburgs toekomst. Het gaat om het borgen en verbeteren van de *quality of life*. Daarbij zijn duurzaamheid en schoonheid facetten die bij de beoordeling van alle beleid als criteria moeten worden gehanteerd.

Wie zet zich in Limburg in voor ruimtelijke kwaliteit?

Limburg is rijk aan personen en organisaties die zich inzetten voor ruimtelijke kwaliteit. Het gaat om private en publieke partijen. Bij de private partijen spelen projectontwikkelaars, bouwbedrijven, toeleveringsbedrijven, woning-corporaties, architectenbureaus, stedenbouwbureaus, landschapsbureaus en dergelijke een grote rol. Al deze partijen werken dagelijks actief aan de ruimte en hebben via hun initiatieven en acties een grote invloed op de ruimtelijke kwaliteit van de provincie. Niet alle private partijen worden primair aangestuurd door de gedachte dat schoonheid een belangrijke waarde is. Dit neemt niet weg dat het besef bij een aantal private partijen groeiende is dat schoonheid voor de toekomst van Limburg van nog grotere betekenis is, dan sommigen al beweerden.

Een specifieke rol spelen de historische verenigingen en stichtingen, de plaatselijke heemkundekringen en de vele particuliere organisaties die zich inzetten voor monumenten, landschap en natuur in het algemeen en voor specifieke categorieën monumenten (molens, kastelen, verdedigingswerken, veldkruisen en wegkapellen), speciale objecten van het cultureel erfgoed of voor bepaalde waardevolle landschappen en natuurgebieden in het bijzonder.

Ook de overheid in al haar geledingen is actief op het gebied van de ruimtelijke kwaliteitszorg. In Limburg speelt het provinciaal bestuur een rol, maar vooral ook de gemeenten. Dit gebeurt door het opstellen van ruimtelijke en omgevingsplannen, maar ook door middel van vergunningverlening en subsidieverstrekking. Van bijzondere betekenis zijn de plaatselijke en regionale adviescommissies voor ruimtelijke kwaliteit, die onder de noemer van welstands- en monumentencommissie, commissies voor beeldkwaliteit of ruimtelijke kwaliteitscommissie opereren, als ook de door gemeenten aangewezen stads- en dorpsbouwmeesters. En niet te vergeten het Huis voor de Kunsten met alle erbij aangesloten organisaties zoals het Steunpunt Archeologie en Monumentenzorg.

Tussen de overheden onderling en ook binnen de overheden zelf wordt verschillend gedacht over de rol en betekenis van ruimtelijke kwaliteit. Maar ook hier kan in het algemeen worden geconstateerd dat schoonheid als een belangrijke waarde in het beleid is opgenomen.

Dat klinkt allemaal mooi en optimistisch, maar toch heb ik de indruk dat als gevolg van de economische crisis, de decentralisatie van taken naar de lagere overheden, de besparingen op de overheidsuitgaven en de deregulering het krachtenveld aan het verschuiven is. Is het nog wel zo dat gemeenten en de Provincie Limburg ruimtelijke kwaliteitszorg als een belangrijke waarde en als een belangrijk doel zien? Er zijn aanwijzingen dat er sprake is van een erosie op dit gebied. Gemeenten gaan ertoe over om gebieden welstandsvrij te

verklaren, om welstandscommissies af te schaffen, om wat men noemt de regeldruk op dit gebied te verminderen en veel meer over te laten aan de vrije maatschappelijke krachten. De Provincie Limburg is druk doende om allerlei projecten te stimuleren, te faciliteren en te financieren. Welke aandacht is er daarbij voor ruimtelijke kwaliteit. Enkele jaren geleden was ik voorzitter van een Denktank die in opdracht van de Provincie de nota heeft uitgebracht: *Limburg: te mooi om waar te zijn?!* Na een toelichting in de Statencommissie en een brede steun van alle politieke partijen is het stil geworden rondom deze nota. Op ambtelijk niveau wordt gesproken van een strategie van stille diplomatie, maar het lijkt wel of het omarmde onderwerp gekelderd is op de politieke en bestuurlijke agenda en vandaag de dag nog slechts als een reminiscentie fungeert. Laten we hopen dat de onlangs uit de Essent-gelden gereserveerde 100 miljoen euro voor vijf structuurversterkende projecten mede worden getoetst op de mate waarin ze bestaande ruimtelijke kwaliteiten sauveren en nieuwe ruimtelijke kwaliteiten genereren. Particuliere organisaties als het Koninklijke LGOG, heemkunde-kringen en cultuurhistorische verenigingen, als ook de welstands- en monumentencommissies en dorps- en stadsbouwmeesters moeten weer op de bres gaan staan. Uiteindelijk vormen zij in onderlinge samenhang een potentieel krachtige culturele beweging, een beschavingsoffensief. De vraag is echter hoe effectief deze culturele beweging is, of de partijen die hiertoe gerekend kunnen worden zich niet te zeer richten op één enkel onderwerp en of ze wel voldoende samenwerken om daadwerkelijk bij te dragen aan het behoud en de bevordering van schoonheid in Limburg. Dat is een bezinningsvraag die ik u graag zou willen meegeven, immers *l'union fait la force*, eenheid maakt macht.

Aandacht voor architectuur in Limburg

Ik zal nu wat nader ingaan op een belangrijk element van de ruimtelijke kwaliteit, namelijk de architectuur. Hoe staat het met de architectuur in Limburg? Om te beginnen een kanttekening bij de Nederlandse overzichtswerken op het gebied van de architectuur. Wat mij daarin opvalt, is dat er uiteraard wel aandacht wordt besteed aan gebouwen en ensembles uit Limburg, maar dan wel op een heel bescheiden manier. Neem bijvoorbeeld het boek *Bouwen in Nederland; 600-2000*, dat onder redactie van Koos Bosma is verschenen, of neem het overzichtswerk van Koen Kleijn e.a. *Nederlandse bouwkunst; een geschiedenis van tien eeuwen architectuur*. In die boeken komt Limburg er nogal bekaaid af. Er wordt weliswaar aandacht besteed aan het Romeinse verleden, aan specimen van de Romaanse en Gotische architectuur, aan de Neogotiek van Cuypers, maar wat betreft de twintigste eeuw blijft de aandacht vrijwel beperkt tot de architectuur van Frits Peutz. Dat is vreemd en ook onterecht, want de architectuur in Limburg is veel rijker, gevarieerder en belangrijker dan in die overzichtswerken wordt gesuggereerd. De architectuur uit Limburg zou een veel prominente plaats in die handboeken moeten krijgen!

Onze kennis over de architectuur in Limburg

Er zijn de nodige bronnen en geschriften die aantonen dat Limburg rijk is aan betekenisvolle architectuur. Wij zijn over de architectuur in Limburg in principe goed geïnformeerd, dankzij onder andere de volgende bronnen:

- De geïllustreerde beschrijving: 'Monumenten van Geschiedenis en Kunst in Limburg' met aandacht voor de monumenten van vóór 1850.
- Het MIP (Monumenten Inventarisatie Project) met de erbij horende publicaties, waarin aandacht voor de 'jonge monumenten' uit de periode 1850-1940.
- De lijsten en beschrijvingen van gemeentelijke monumenten.
- De talrijke monografieën over architecten, gebouwen, steden en dorpen in Limburg.
- De inventarisaties en beschrijvingen van allerlei typen gebouwen: kerken, kloosters, kapellen (Bisdom Roermond, Stichting Databank Kerk-gebouwen in Limburg), kastelen, buitenplaatsen, landgoederen (Stichting Limburgse Kastelen), verdedigingswerken (Menno van Coehoorn: Atlas van verdedigingswerken in Limburg), molens (Molenstichting Limburg), boerderijen (Boerderijstichting Limburg), veldkruisen en veldkapellen (Stichting Kruisen en Kapellen in Limburg), monumenten van bedrijf en techniek (Werkgroep Industrieel Erfgoed Limburg).
- De kennis van allerlei instituten, zoals het Regionaal Historisch Centrum Limburg, het Huis voor de Kunsten te Roermond, het Steunpunt Archeologie en Monumentenzorg Limburg, de Monumentenwacht Limburg, het Koninklijke LGOG (Maasgouw, Jaarboeken), Heemkunde-kringen en plaatselijke historische verenigingen, de Universiteit Maastricht, et cetera.

Aan kennis is dus geen gebrek, hoewel het altijd meer en beter kan. Misschien moeten we in den lande onze bescheidenheid een beetje aan de kant zetten en wat fierder en indringender de Limburgse architectuur onder de aandacht brengen.

Is er sprake van Limburgse architectuur?

Daarbij komt echter de vraag naar voren of we wel kunnen spreken van een Limburgse architectuur. Immers, Limburg in de huidige zin van het woord is niet meer dan 150 jaar oud. Of is het niet zo zinvol om de huidige staatsgrenzen, als criterium te hanteren bij de afbakening van wat Limburgse architectuur is? Kunnen we überhaupt wel spreken van zo iets als een 'Limburgse architectuur', of is het beter om maar gewoon te spreken van architectuur in Limburg. Want wat zou je precies onder Limburgse architectuur moeten verstaan? Is dat:

- Alles wat in Limburg is gebouwd?
- Alles wat in Limburg is gebouwd door Limburgse architecten?

- Alles wat in Limburg is gebouwd door Limburgse architecten die ook in Limburg wonen of daar hun bureau hebben?
- Alles wat ontworpen is door architecten die aan de Academie van Bouwkunst Maastricht (ABM) hebben gestudeerd?
- Alles wat ontworpen is door Limburgse architecten die aan die ABM hebben gestudeerd?
- Alles wat ontworpen is door Limburgse architecten die buiten Limburg hebben gestudeerd?

Wie het weet, mag het zeggen. Maar stel dat er inderdaad iets zou zijn dat als typische Limburgse architectuur zou kunnen worden gezien, waaruit zou dat dan verklaard kunnen worden?

- Heeft het te maken met het Limburgse landschap?
- Heeft het iets van doen met Limburgse opdrachtgevers?
- Is er sprake van een Limburgse ontwerpcultuur?
- Is het de grote invloed van het katholicisme?
- Is er invloed van de 'Kulturkampf' van Bismarck?
- Speelt de opkomst en verval van de mijnindustrie een rol?
- Heeft het te maken met de Euregio?

Architectuur van de twintigste eeuw in Limburg

De vraag of er een typische Limburgse architectuur is, valt niet gemakkelijk te beantwoorden. Niet zonder reden dat in een overzichtswerk dat de architectuur van de twintigste eeuw in onze provincie in beeld brengt, wordt gesproken van *Architectuur uit de 20^e eeuw in Limburg*. Deze publicatie, die in 1985 is verschenen en ook als tentoonstelling en diaklankbeeld door Limburg heeft gereisd, is een buitengewoon boeiende compilatie van de waardevolle architectuur in Limburg van de twintigste eeuw. Waardevol door de wijze waarop deze publicatie tot stand is gekomen, maar ook vanwege het prachtige overzicht dat daardoor is geresulteerd. Onder voorzitterschap van André Peters, destijds directeur hoofdgroep Ruimtelijke Ordening en Volkshuisvesting van de Provincie Limburg, is door een groep deskundigen, waaronder Piet Mertens en Nic Tummers, op 32 panelen de architectuur van de twintigste eeuw in Limburg in woord en beeld getoond. In het boek is ook een overzicht opgenomen van 137 makante architectuurprojecten die geselecteerd werden uit een groslijst van 700 objecten. De gebouwen worden chronologisch gepresenteerd en het boek vervult nog altijd de functie van catalogus van de waardevolle architectuur in Limburg uit de twintigste eeuw. Nu, 30 jaar na publicatie, denk ik dat het zinvol is om tot een aanvulling hierop te komen, vooral omdat in de laatste 30 jaar nogal wat op het gebied van de architectuur in Limburg is gebeurd. Zou het Koninklijke LGOG in deze een rol kunnen en willen spelen?

Generaties Limburgse architecten

Welke bouwmeesters hebben gedurende de afgelopen eeuw het architectuurklimaat in en het gezicht van Limburg bepaald? Ik maak een onderscheid tussen drie generaties architecten, te weten:

- De *founding fathers*: Pierre en zijn zoon Jos Cuypers, Frits Peutz (afb. 5), Jan Stuyt, Alphons Boosten (afb. 6), Johannes en Jules Kayser, Jos Wielders en bijvoorbeeld Henri Seelen. De meesten kwamen uit andere delen van Nederland en hebben zich met hun bureau in Limburg gevestigd. Zij hebben markante gebouwen ontworpen die alom tot de verbeelding spreken. Overal in Limburg komt men hun werk tegen.
- De *vroeg-naoorlogse generatie*: Frans Dingemans, Laurens Bisscheroux, Pierre Weegels, Gerard Snelder, Theo Boosten, Teun Swinkels, Piet Mertens (afb. 7), Jean Huysmans en Peter Sigmond. Zij hebben in de naoorlogse periode prominent bijgedragen aan het aanzien van steden en dorpen in Limburg. Zij opereerden in een omgeving waarin de lokale overheid beslissende invloed had op de ruimtelijke ontwikkeling van stad en dorp. Zij behoorden tot de generatie architecten die belangrijke opdrachten kregen en hun bureaus zagen uitgroeien tot invloedrijke gestaltegevers van Limburg.
- De *Limbo-starchitecten*: Theo Teeken, Arno Meys, Maarten Engelman, Jo Coenen (afb. 8), Wiel Arets, Wim van den Bergh, Jo Janssen, Jeanne Dekkers, Rob Brouwers, Fred Humblé en bijvoorbeeld Hari Gulikers. Zij hebben in de afgelopen drie decennia kans gezien om een nationale en internationale reputatie op te bouwen. Zij zijn ware ambassadeurs geworden van een doorleefde en gepassioneerde architectuur die ook buiten de provincie niet onopgemerkt is gebleven. Ook aan deze categorie architecten zijn wij in Limburg schatplichtig, vanwege het feit dat ze niet alleen Limburg, maar ook andere plekken in Nederland en daarbuiten substantieel mooier hebben gemaakt.

Afb. 5. Architect Frits Peutz (1896-1974) – architect van onder meer het Stadhuis, de Stadsschouwburg, bioscoop Royal en het Glaspaleis, alle te Heerlen.

Afb. 6. Architect Alphons Boosten (1893-1951) – architect van onder meer de Koepelkerk en de Ursulinen-school in Maastricht en de Sint Jozefkerk in Stein.

Afb. 7. Architect Piet Mertens (geboren 1932) – onderscheiden restauratiearchitect, veelal van kerkelijke bouwwerken.

Afb. 8. Architect Jo Coenen (geboren 1949) – rijksbouwmeester en architect van onder meer de Céramiquewijk en Mosae Forum in Maastricht en de Innovatoren te Venlo.

Door een toenemende internationalisering, die ook in onze streek merkbaar is, hebben eveneens de nodige buitenlandse architecten hun bijdrage aan de ruimtelijke kwaliteit van Limburg geleverd: Charles Vandenhove, Bruno Albert, Aldo Rossi, Luigi Snozzi, Bob van Reeth, Mario Botta en bijvoorbeeld Alvaro Siza.

Toch een beetje Limburgse architectuur?

Het werk van al deze generaties architecten is buitengewoon divers en niet direct onder één enkele noemer te brengen. Er is geen Limburgse School, zoals er bijvoorbeeld een Amsterdamse, Delftse of Bossche School was. Maar als we op een abstract niveau naar de architectuur van de genoemde generaties Limburgse architecten kijken, dan kunnen en mogen we misschien toch wel stellen dat er aan die architectuur een duidelijk Limburgs tintje zit. Daarbij kan men denken aan de volgende elementen:

1. In de eerste plaats aan bepaalde gebouwentypen die relatief veel voorkomen in onze provincie, zoals kastelen, buitenplaatsen, kerken, kloosters, vakwerkboerderijen, gesloten hoeves en bijvoorbeeld veldkapellen. Limburgse architecten hebben zich naar verhouding veel beziggehouden met restauratiearchitectuur.
2. In de tweede plaats bepaalde bebouwingsstructuren of structuurelementen, zoals de toepassing van patio's, relatief lage bebouwing, kleinschaligheid en additie op menselijke maat.
3. In de derde plaats aan het gebruik van streekeigen bouwmaterialen, zoals bijvoorbeeld mergel en Kunrader steen.
4. In de vierde plaats aan de in het algemeen zorgvuldige inpassing van gebouwen in het landschap, het rekening houden met het reliëf, met waterlopen en met bestaande nederzettingsspatronen.
5. In de vijfde plaats dat in veel gevallen toch bewust gekozen wordt voor architectonische kwaliteit. Limburg kent in het algemeen goed opgeleide architecten, die elkaar expliciet of impliciet de maat nemen. Er is sprake van een hoge mate van zelfcensuur, wetende dat de vakgemeenschap over de schouders meekijkt.
6. In de zesde plaats dat we in Limburg een prominente culturele beweging hebben van organisaties die zich voor ruimtelijke kwaliteit in het algemeen en voor architectonische

kwaliteit in het bijzonder inzet en die steeds weer kans ziet om invloed op de architectuur uit te oefenen door middel van commentaar, suggesties en protest. Daartoe behoort uiteraard het Koninklijke LGOG, dat al meer dan 150 jaar zich voor behoud en creatie van ruimtelijke kwaliteit in Limburg inzet.

Euregionaal tintje?

Hoewel er dus een zeker Limburgs tintje in de architectuur van Limburg te ontdekken valt, is het misschien beter om de vraag te stellen of er van een Euregionaal tintje kan worden gesproken. Zeker in het verleden was deze vraag positief te beantwoorden, bijvoorbeeld in de vorm van een Maas- en Rijnlandse architectuur. Ook zijn er wel architecten geweest, bijvoorbeeld Johann Joseph Couven, die op de hele Euregio hun stempel hebben gedrukt. Maar, paradoxaal genoeg, is de architectuur in de Euregio door de Europeanisering eerder nationaler geworden, dat wil zeggen: is zich steeds meer op het regime van de nationale staat gaan richten. In die oriëntatie is trouwens een internationale architectuurbenadering ontstaan die het stellen naar de vraag of er sprake is van Limburgse architectuur tot een bijna retorische vraag heeft gemaakt. De internationalisering waaraan ook Limburg onderhevig is, zal ongetwijfeld druk uitoefenen op dit Limburgs tintje in de architectuur. Waar dit alles uiteindelijk toe zal leiden, laat zich slechts raden. Toch heb ik de indruk dat de componenten van het Limburgse tintje in de architectuur voldoende robuust zijn om platte internationale tendensen in de architectuur tegen te gaan.

Limburg schrijft ook in de toekomst geschiedenis!

De centrale these van mijn betoog was dat ruimtelijke kwaliteit voor Limburg gezien moet worden als de kip met de gouden eieren. Eenieder die de fabel van Jean de la Fontaine kent weet dat je die kip niet moet slachten. Ik stelde de vraag of Limburg niet te mooi is om waar te zijn. Aan de hand van een kwaliteitspentagoon heb ik aangegeven welke ruimtelijke kwaliteiten Limburg bezit op het gebied van natuur en landschap, cultuurhistorie boven en onder de grond, stedenbouw, architectuur en infrastructuur. Ik heb betoogd dat al vele decennia lang in Limburg de gedachte wordt uitgedragen dat schoonheid en beleevingswaarde een hoeksteen, of beter nog een toetssteen dient te zijn voor elke interventie op het grondgebied van Limburg. Dat deden voorvechters als Jozef Habets, Victor de Stuers, Pierre Cuypers, maar ook vele natuurliefhebbers, landschappers, archeologen, monumentenzorgers, architecten, stedenbouwers en ingenieurs die de schoonheid van Limburg op waarde wisten te schatten en zich daar ook voor verantwoordelijk voelden. Maar schoonheid wordt in stand gehouden, geproduceerd, maar ook aangetast in het alledaagse leven als gevolg van

allerlei kleine en grote beslissingen. Vandaar een oproep aan opdrachtgevers, ondernemers, overheden, particuliere organisaties, verenigingen, welstands- en monumentencommissies, stads- en dorps-bouwmeesters, als ook individuele burgers om hun taak en verantwoordelijkheid voor de ruimtelijke kwaliteit van Limburg meer dan serieus te nemen. Allemaal dienen zij borg te staan voor en mee te werken aan ruimtelijke kwaliteitssystemen die een garantie inhouden voor behoud van bestaande en de productie van nieuwe kwaliteiten in Limburg. Dat klinkt eenvoudig, maar wordt dagelijks op de proef gesteld door de eerder door mij genoemde nefaste ijzeren driehoek van de drie O's (onwetendheid, onverschilligheid en onwilligheid). Het nastreven van ruimtelijke kwaliteit, een massief vierkant beschavingsbolwerk moet mijns inziens dan ook als een historische kracht worden gezien, die ertoe zal leiden dat Limburg ook in de toekomst geschiedenis schrijft. Als dat gebeurt, dan kunnen we het vraagteken achter 'Limburg: te mooi om waar te zijn?' vervangen door een uitroepteken en kunnen we daadwerkelijk zeggen Limburg: te mooi om waar te zijn!

Literatuur

- Architectural theory; from the Renaissance to the present*, Köln, 2003.
- Architectuur uit de 20^e eeuw in Limburg: 1900-1985*, Maastricht, 1985.
- Barbieri, S.U. & L. van Duin (red.), *Honderd jaar Nederlandse architectuur, 1901-2000; tendenzen, hoogtepunten*, Nijmegen, 1999.
- Bosma, K., e.a. (red.), *Bouwen in Nederland; 600-2000*, Zwolle, 2007.
- Botton, de, A., *De architectuur van het geluk*, Amsterdam, 2006.
- Buch, J., *Een eeuw Nederlandse architectuur 1880-1990*, Rotterdam, 1993.
- Camp, P., *Gebouwen met een ziel; het belang van gebouwen voor organisaties en mensen*, Amsterdam, 2003.
- Frampton, K., *Moderne architectuur; een kritische geschiedenis*, Nijmegen, 1988.
- Glancey, J., *De architectuur van de 20ste eeuw*, Bussum, 2000.
- Havik, P.W. en H. Meindersma, *Kwaliteit met beleid*, Utrecht, 1990.
- Havik, W. en H. Meindersma, *Geen top zonder berg*, Arnhem, 1997.
- Hooimeijer, P., Kroon, H. & J. Luttik, *Kwaliteit in meervoud; conceptualisering en operationalisering van ruimtelijke kwaliteit voor meervoudig ruimtegebruik*, Gouda, 2001.
- Ibelings, H., *Nederlandse architectuur van de 20ste eeuw*, Rotterdam, 1995.
- Ibelings, H., *Onmoderne architectuur; hedendaags traditionalisme in Nederland*, Rotterdam, 2004.
- Kleijn, K. e.a., *Nederlandse bouwkunst; een geschiedenis van tien eeuwen architectuur*, Alphen aan den Rijn, 2004.
- Lefavre, L. & A. Tzonis, *De oorsprong van de moderne architectuur; een geschiedenis in documenten*, Nijmegen, 1984.
- Meurs, P., *De moderne historische stad*, Rotterdam, 2000.
- Nelissen, N.J.M., *De stad; een inleiding tot de urbane sociologie*, Deventer, 1974.
- Nelissen, N.J.M., *Monument en samenleving*, Maastricht, 1974.
- Nelissen, N.J.M. & C.L.F.M. de Vocht, *Monument en binnenstad*, Maastricht, 1976.
- Nelissen, N.J.M. & C.L.F.M. de Vocht, *Monument en landelijk gebied*, Maastricht, 1978.

- Nelissen, N.J.M. (red.), *De stad van de toekomst; tussen crisis en renaissance*, Zeist, 1988.
- Nelissen, N.J.M. (red.), *Stedenstrijd; beschouwingen over inter- en intra-urbane rivaliteit*, Zeist, 1989.
- Nelissen, N.J.M. e.a., *Herbestemming van grote monumenten*, 's-Hertogenbosch, 1999.
- Nelissen, N.J.M., *Oog voor architectuur in Europa; een 'petit tour' door de geschiedenis*, Nijmegen, 2001.
- Nelissen, N.J.M., *Strijd om architectuur in Europa; een 'kleine mars' door de geschiedenis*, Nijmegen, 2003.
- Nelissen, N.J.M., *Hart voor architectuur in Europa; een 'kleine tocht' door de geschiedenis*, Nijmegen, 2006.
- Nelissen, N.J.M. en Fl. ten Cate, *Mooi Europa; ruimtelijke kwaliteitszorg in Europa*, Amsterdam, 2009.
- Nelissen, N.J.M., *Op zoek naar de hemel op aarde: stadsidealën door de eeuwen heen*, Lanaken, 2013.
- OCW e.a., *Ruimte voor Architectuur 1991-1996*, Den Haag, 1991.
- OCW e.a., *De architectuur van de ruimte 1997-2000*, Den Haag, 1996.
- OCW e.a., *Ontwerpen aan Nederland, 2001-2004*, Den Haag, 2000.
- OCW e.a., *Actieprogramma Ruimte en Cultuur*, Den Haag, 2005.
- OCW e.a., *Een cultuur van Ontwerpen 2009-2012*, Den Haag, 2009.
- OCW, *Kiezen voor karakter; visie erfgoed en ruimte*, De Haag, 2011.
- Pevsner, N., *Europese architectuur*, Rotterdam, 1975.
- Risebero, B., *Architectuur; vijftien eeuwen bouwkunst van de westerse beschaving*, Amsterdam, 1981.
- SATIJNPlus, *Limburg: te mooi om waar te zijn!*, Born, 2010.
- Vitruvius, *Handboek bouwkunde*, Amsterdam, 1999.
- Watkin, D., *De westerse architectuur; een geschiedenis*, Nijmegen, 1994.